

“ON İKİYE BİR VAR” ve “KARŞILIKLI” ÖYKÜLERİNDE ZAMAN / BELLEK TERCİHLERİ

Fatih ARSLAN*

Özet

Türk öykü geleneğinde “Haldun Taner” farklı bir yere sahiptir. Kısa öykünün her tür yapısını başarıyla kullanan yazar ironinin rehberliğinde anlatılarını kurgular. Söylemini ironiyle şekillendirmesi genel anlamda daha etkili bir metin ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında felsefeye dair ince söylemlerine de rastlarız. İlgi çeken konularından bir tanesi zamandır. Zaman ve bellek kavramları tüm biçimleriyle öykülerde yer alır. Bunlar metin içerisinde derin bir fonksiyonu olan yapılanmalardır. Bu çalışmada tematik olarak baskın duran iki öyküde zaman ve bellek tercihleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Haldun Taner, öykü, ironi, zaman, bellek.

TIME / MEMORY PREFERENCES

“ON İKİYE BİR VAR” and “KARŞILIKLI” STORIES

Abstract

Story in the tradition of the Turkish "Haldun Taner," has a different place. Irony of the short story writer who successfully guided the structure of narratives of every kind of fictions. In general more effective in shaping the rhetoric of a text reveals the irony. We encounter the discourses of philosophy, as well as the fine. One of the interesting issues is time. Stories in all its forms is located in the concepts of time and memory. They are deep in the text, which is a function of the constructions. Standing as the dominant theme of this study is to evaluate the two stories, memory and time preferences.

Key Words: Haldun Taner, story, irony, time, memory.

Girizgâh

Sözün yazılı kaynağa dönüştüğü hemen her dönemde kültürel bellek ve zaman boşlukları yaşanmıştır. Yeni yaşama biçimleri, yeni siyasal örgütlenmeler, değerlinin değersize hızlı geçişi insanı çepeçevre kuşatan algılar ve olgular dünyasında yırtılmalara yol açmıştır. Her boyuttaki “birdenbirelik” kendi yanı(l)larını aşikâr kılarak kaygan bellek ritimlerine aracılık eder hale gelmiştir. Doğrudan kaynaklık etmese de yazılı metinlerin en etkili kabul edebileceğimiz edebiyatta da bu boşluk sınırlarını en ince çizgisine kadar kaydetmiş, şekillendirmiş ve sözün büyüğü dünyasını toplumsal kaygılara açmıştır.

Faklı tarz ve biçimlerde işlenen sosyal kırılmalar daha çok ironinin yarı alaysı, istihza bünyesine uygunluk gösterir. Bir anlamda ironik söylem, bütün rahatlığının yanında keskin bir zekâ ve etkin alan açan bir tercihtir. Sıradanlaşmış, rutinleşmiş insan ve değer yazgısı arındırılarak yeni yapıda hazır bir evren hissine aktarılır. Genel yapısı itibarıyla aydın, yönelimli bir insandır ve her yönelimli insan “zengin toplumsal beceriler toplamına”

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, farslan@firat.edu.tr

(Mestrovic, 1999: 152) sahiptir. Söyleyecek sözü, bir tarafı, duruşu, bir ütopyası vardır. Kırılan zaman, örselenen bellek değerleri bu türden kişilik taşıyanlar da daha etkin biçimde kendisini belli eder. Türk öyküseliği içerisinde Haldun Taner, yukarıda izah etmeye çalıştığımız bir geçiş döneminin uyanık bilinçlerinden birisidir. İronik söylemini değerler sorgusunun yitimlerinde cevaplamaya çalışması uyanık bilinçlerin değer katmanlarını yeniden hareketlendirmiş; “benlik içinde standart bir sorun”muş (Man, 2008: 241) gibi görünen ironik yapıcı, kendisine birbiri ardınca gelen patlamalarla geniş bir anlam alanı kurmuştur. Kendince bir etkiye ve büyüye sahip olan ironi, sözün anlam katmanlarını daha kurnazca yapılandırır. Haldun Taner’in öyküseliğine bu boyuttan bakmak şüphesiz farklı bir değerler dizgesi ortaya çıkaracaktır.

Zaman ve Zamansallık Yansımaları

Zaman ve zamansallık üzerine konuşmak öncelikle hikmeti kendinden menkûl olan zamanı tanımlamaktan geçer. İçre bir müphemiyet taşıyan bu kavram tıpkı düşünce gibidir. Nasıl ki düşünce üzerine düşünülemez ise, ki düşüncenin çıkış noktası düşünülen yer değildir, zaman üzerine yapılan her tanım, her yorum onu bir kat daha belirsizliğe ötelir. Dolayısıyla zamanı zamandan hareketle değil etkilediği kavram, değer ve nesnelere belirlemek daha rasyonel bir tercih gibi durmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Haldun Taner öykülerinde zaman, varlığının bizzat farkında olan “varlığın ufku”na yakın (Heidegger, 2001: 8) farkındalık ekseninde duran bir yapıdır. Herkese ait bireysel farkındalığı olan bireysel zamanlar kayan bellek tutumlarının eşliğinde ilerler. Varlık, zamanın nedeni ya da zemini değildir; varlık, dünya içinde oluşu itibarıyla zamanın parçası haline gelmiş ve zaman tarafından belirlenmiştir çünkü zamanla sınırlıdır. Bu sebeple “zaman, insanın dünya ile ilgisinin oluşturucu” koşuludur (a.g.e. : 9). Zaman, bilinmeyen bir yenilenenin bilinen bir yenilenenle tekrar edilmesinden ibaret olduğuna göre insanın zamanla sınırlandırılmış olması, varoluşunu kendisi için bir ilgi alanı haline getirmesine sebep olmuştur. Taner, zamanın farkında oluşu itibarıyla varoluşunun da farkında olan insanın yaşam algısını farklı boyutları ile irdelemeyi tercih eder. Gözlem ve düşünselliğini çoğu kez ironinin hoşgörülü ütopyasında biçimlendirme eğilimindedir.

“On İkiye Bir Var” ve “Karşılıklı” adlı öyküler belirgin biçimde zamansallık içeren metinlerdir. Zaman izleğini farkındalığı yaratan, belirginleştiren bir unsur boyutuyla doğrudan işleyen yazar, zamanın anlamını kavrayan insanın, varoluşunu kendisi için bir ilgi alanı haline getirme serüvenini de irdeler. Zamandan çok zamansallık esastır; çünkü her defasında farklı, çeşitli zamanlar söz konusudur. Zamanın tekâmül etmeyen, sabitlenmeyen varlık ve yokluğun arasında sürekli gidip gelen yapısı insanın kendi ayak diremesiyle ve ancak değişkenin bünyesinde ortaya çıkar.

“On İkiye Bir Var” adlı öykü entrik kurgusunu dokuz yaşındayken zamanı, saate bakmaksızın tam ve doğru biçimde tahmin edebilme yeteneğiyle yüzleşen öykü kişinin yaşadıkları ve dünyaya ilişkin sorgulayışları üzerine kurulur. Bu yeteneğiyle ilk karşılaştığında çevresindeki herkes gibi sadece tesadüf olduğunu düşünen öykü kişinin, yeteneğinin her geçen gün daha da keskinleşmesine ilişkin ortaya koyduğu “...benden gizli içimde işlemiş durmuş bir saatin tik taklarını, ilk defa o anda duyar gibi oluyordum.” (OBV, 20) cümlelerinde kahramanın içinde ondan gizli işleyip duran saat imgesi zamanın, onun işleyişini; duyuş ise zamanla belirlenen bireyin varoluşsal farkındalığının açılımıdır. Zaman ancak izlenen bir oluştur; duyumun veya görünün saf formu ölçüsünde olduğu için de doğası gereği sınırsız bir söyleme alanına sahiptir. İnsan, ancak kendisinin ve evrenin

zamansal boyutunu keşfederse uyumlu bir varlığa dönüşecek, çevresini de kendiliğiyle beraber dönüştürebilecektir. İnsan, kalbi dışında kendi bedenine ritim kazandıran bir nesneye ihtiyaç duyduğu için iç ritmin dış ritme katılması, ritüel bir kült halinde her birey için ontolojik bir mahremiyet alanı türetmektedir. Bu uyumu yakalayan birey, temel ihtiyaçlar basamağında yaşayan sığ bir varlık olmaktan kurtularak varolmanın anlamını kavrayan yetkin bir kimlik, soran ve sorgulayan bir bireye, “Dasein”e dönüşmektedir. Evrenin ve kendisinin zamansal boyutunu kavrayan öykü kişisi “*Rihtıma vuran dalgaların temposu da şaşılacak derecede içimdeki ölçüye uyuyor. (...) Pandül temposuna uyan her şeye hayran, uymayan her şeye düşmanım.*” (OBV, 21, 23) derken içine sinmiş zamansal temponun dış dünya ile uyumunu vurgulamaktadır. Zaman hareketle bir arada olan ve hareketi takip eden bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle zaman içinde geçen olaylar neticesinde ve ancak “o zaman” vardır. Yaşamın zamansal boyutunu kavrayıp özünü bu doğrultuda yaratabilenler içsellikleri ve dışsallıkları arasında bir uyumun da mimarı olabilirler. Bu noktada öykü kişisi saat ile yaşam arasında bir benzerlik kurar: “*Saatın kalitesi kurgu mekanizmasında yani zembereğindedir. Zemberek saatin değil, hayatın da özü, temeli. Bir bakıma hepimiz kurulu birer saat değil miyiz? Yaşama, bir kurulma ve çözülme, bir dolma ve boşalmadan başka ne?*” (OBV, 24). Bu benzerlikte zemberek, insanın kurulma -çözülme, dolma- boşalma yani varolma ve ölüm arasındaki süreçte kendi yaşamının kurucusu ve yaratıcı gücü olma potansiyelini açılar. Tasarrufumuzda olmayan ve devredilemeyen zaman imgesi “iki boşluk arasına asılı, anın üstünde toplanmış” (Bachelard, 1997: 59) bir gerçekliktir. Geçmiş ve gelecek arasındaki bakışsızlık, iletişimsizlik bizi içimize itmiş ve yaşam ritmimiz kendisine özdeş yankılar aramaya başlamıştır. Bu potansiyelden yoksun olan insan, ancak başkaları tarafından kurulan ve nasıl işleyeceği kendi dışındaki odakların kararına bağlı olan ayarsız saatlere benzer ki yazar, durmuş bir saat olmayı ayarsız bir saat olmaya yeğler.

İnsan, yaşamın özü olan zembereği kurarken yani tasarımı kendisine ait bir varoluş yaratırken tüm saatlerin durma anıyla, ölümlü, sonlu olduğu gerçeğiyle yüzleşir. Çünkü esas belirleyici “ben”in atfettiğidir. Ölüm taraflı zaman akışında, aklın takıldığı ve kaldığı kaosa gönüllü bir (b)eşiktir. Zamanının sınırlı olduğu gerçeği insanı hayatı daha yoğun yaşamaya iter. Bu noktada kesif yaşam algısını “ (...) az yaşamaktan, erken ölmekten korkarım. Sade ben mi, herkes korkar. Bu neden ileri geliyor? Ben düşündüm ve buldum: Hayatı kesif yaşamamaktan. Hayatı kesif yaşamaktan ne anlıyorum? Sevmek, sevilme, eğlenip yan gelmek, çubuğunu yakıp gününü gün etmek mi? Hayır... Karınca gibi durmadan çalışmak, para biriktirmek, ev kurmak, çoluk çocuk yetiştirmek mi? Bunlar da boş lakırdı. Kesif yaşamaktan sadece zamanın geçişini hissetmeyi anlıyorum.” (OBV, 26) ifadeleriyle ortaya koyan öykü öznesi, insanların çoğunun yaşamı fark edemeden yaşadıklarını ve yaşam sandıkları duygu ve duyum yanılmasını vurgular.

Gündeliklerin telaşında sıradan sahip oluşlarla veya sahip olunanlara adanmış yaşamışlıklarıyla insan, hayatın gerçek değerini ve anlamını kavramaktan çok uzaktır. Zamanın geçişini hissetmek yaşamı kesif yaşamamanın yoludur; çünkü zamanın geçişini hisseden insan, yaşamın akışına da tanıklık edecek ve bu şuurlu tanıklık onu daha ontolojik bir yaşam boyutuna taşıyacaktır. Zaman sürekli sonraya aktığı için onu ancak uzama çevirerek genişletebilir, açılımlayabiliriz. İnsan, zamanın habersizce akıp gitmesine izin vermezse yaşamının kontrolünü de kendi elinde tutacak böylelikle gereksiz acı ve pişmanlıkların yaşanmasını önleyecektir.

Zamanın farkında olarak kendinin farkında olmayı başaramayan insanın durumunun “...dakikaların değerini biz ancak yılbaşından yılbaşına anlıyor; onların geçişini -ancak o gece o da 11.55’ten 12’ye kadar- dikkatle takip ediyoruz. O da neden? Aklımız sıra geçen bir yılı kapayıp gelen bir yılı açtıklarından... Halbuki hangi günün hangi dakikası, bir eski yılı kapayıp yenisini açmıyor? Neden bu dikkati her günün her saatine, her dakikasına, her saniyesine çevirmiyoruz? Biz kendisini unutunca, coşkun bir sel gibi geçen zaman dikkatimizi her saniye çevirince, düz ovada kıvrıla kıvrıla akan tembel bir nehre dönecektir. Bütün mesele dikkatimizi saniyelerin geçişi üzerine toplamada.” (OBV, 28) şeklinde eleştirildiği metinde öykü kişisi kişisel zaman şuurunu yaratabilmek için adına “zaman şuru kürü” dediği bir uygulamayı gerçekleştirir. Her cinsten otuz beş tane saati bir odaya doldurarak onların zamanı vuruşlarına yoğunlaşır ve yaşamından akıp giden her bir dakikayı hissetmeye çalışır. Saatle beraber bütün mekan, kısaca sabit değişmeyen, bir ritme uyup sarsılmıştır. Aynı anda doğan ve ölen yeni başlangıçlarla ilerleyen zaman ancak saatin yol arkadaşlığında daha baskın bir kütleye dönüşür. Amaç “zamanın şuuruna varıp hayata doy(mak), yaşadığı(nı) herkesten kuvvetli anla(yarak) ölüm korkusundan, kurgusu bitmek, zembereği bozulmak kaygısından kurtul(maktır.)” (OBV, 30). Yaşam her anın tadına ve şuuruna varıldığında daha kesif ve anlamlı yaşanacağından onun sonlanması bir problem olmaktan çıkacaktır çünkü hayat, fark edilerek yaşandığında yarım kalmışlıkların ve pişmanlıkların sayısı azalacak böylelikle yok oluş kabul edilebilir mesafede sessizce duran doğal bir sürece dönüşecektir.

Öykünün sonunda zaman kürü esnasında uyuyakalan öykü kişisi, uyandığında her zamanki gibi saati düşünerek uyanmaz ve saatlere baktığında hepsinin 12’ye 1 var olduğunu ancak hiçbirinin tiktaklarının duyulmadığını fark eder. Kendisinin hiçbir sesi duyamadığını daha da “kötüsü içindeki pandülün temposunun”(OBV, 30) da yok olduğunu görür. Bu manzara karşısında “normal bir insan ya kulaklarının sağır olduğuna yahut da sapıttığına hükmederdi. Bense o an öldüğümü anladım.” (OBV, 30) biçiminde öyküsüne ve öykü öznesine trajikomik bir biçimde son verir. Kahraman genel bir göndersellikte zamanın ve yaşamın geçişini idrak edemeyen insanın sembolik ölümünü açıklar.

Zaman ve bellek kuşatılmışlığını işlediği diğer öykü olan “Karşılıklı” isimli metin de ise Taner, zamansal farkındalığın yaşamında yarattığı değişimi Üçüncü Dünya Yazarlar Kongresi için gittiği Gürcistan’dan aldığı bir saate ilişkin yaşadıklarıyla verir.

Gürcü bir şair olan arkadaşının ısrarı üzerine aldığı Rus yapımı bu saatin otomatikliği, su geçirmezliği, sağlamlığı, alarmı kısacası zamanı tamamlayan işlevselliği yazarın arkadaş çevresinde oldukça konuşulur. Yazar bir nesne tutulmasına uğrayarak kendisi için bir övünç kaynağı olan saatıyla öylesine özdeşleşir ki bir müddet sonra saati sayesinde daha önceden sahip olmadığı, olamayacağı niteliklere bürünmeye başlar. “Zili beni dakik, muntazam, kararlı ve prensiplerine bağlı bir insan yapmıştı. Zaman savurganlığımdan da bu sayede uzaklaşıyordum. Hatta inanır mısınız, damdan düşer gibi hesaplamasız eski davranışlarım yavaş yavaş kaybolmuş, yerini her hareketime sinen bir zamanlama kaygısı almıştı. Dahası var: onun sağlamlığı ve su geçirmezliği yaradılıştan ürkekliğime adeta doping yapmıştı. Artık daha bir kendimden emin ve gözü pek bir insan kesilmiştim. (YS, 60) cümleleriyle ortaya konan bu değişimde saat imgesi zamanla sınırlandırılmış insanın sorumluluğuna ilişkin farkındalığın anlatımıdır. Biz dediğimiz yalnızlığa ait olan nesne, daime engelleyici bir tavidir. Öykü öznesi zaman savurganlığından kurtularak “insan yaşamının bireyin tüm güçlerini gerçekleştirme sınavı ile trajik bir

şekilde çelişen” (From, 1994: 51) sonluluğuna, ölüme direnmeye çalışır. Bu direnişte ürkeklığın, gözü peklilik ve kendinden eminliğe dönüşmesinin de asıl sebebi kolundaki saatle imlenen “sonsuz değilsin, yaşamı üretken ve bilinçli yaşa” çağrısına öznenin kulak vermesidir.

Yeni aldığı saat sayesinde yaşamı algılayışına yeni bir boyut açan yazar, bir hanım arkadaşının incelemesi esnasında denize düşerek iki gün orada kalmasına rağmen su geçirmeyen saatinin bir gün yağmurlu bir havada ansızın buğulanmasıyla sarsılır. Saatçiye götürdüğü saatinin “su geçirmez” özelliğe sahip olmadığını öğrenmesiyle bu sarsıntı yerini bir muammaya bırakır. Zira duşta, hamamda, saunada, havuzda her türlü yağışlı havada kolundan bir an olsun çıkarmadığı son olarak denize düştüğü için alanında usta bir dalgıcın yardımını iki gün iki gece denizin dibinde bekleyen saatinin “su geçirmez” özelliğe sahip olmadığına bir türlü inanmak istemez. Genel durumunu *“Böyle olduğu halde bunca yıldır sular, soğuklar içinde bozulmayışını nasıl izah edeceksin? Derseniz, ben bunu onun su geçirmezliğine toz kondurmadığım zamanki yüksek moraline veriyorum. Ne vakit ki moralim bozuldu, saatimin de morali bozuldu. Saatimin su geçirmezliğine yüzde yüz inanırken benden ona sarsılmaz bir güven ve moral geçiyordu. Saatçiler güveni sarsınca işin tılsımı o gün çözüldü, olan saatime oldu. Peki ama senin moralinle saatin zembereği arasında ne ilişki var?.. Ben, insandan insana, insandan bitkilere ve objelere geçen elektromanyetik bir akımın varlığına inananlardayım.* (YS, 68) cümleleriyle izah eder.

Nesneye sempatiyle başlayıp empati ve özdeşleymele onu kendiliğinden çıkarıp yüklediklerimize dönüştürmek eşyanın mütevazi kimliğine yakışan bir duruştur. Ritmi bozulan değer ve duygu tecrübeleri eşyanın karakterine bürünür. Çağrısının sesi olan saat, bu cümlelerde yeni bir boyut kazanarak tüm var oluşun özüne sinmiş kozmik bir enerjinin yansıması olur. Bir anlamda yazar, yaşamı algılama şeklimizin ve yaşama kattıklarımızın gerçekliliğimize olan etkisini vurgulamak niyetindedir. Hikâyenin adının *“Karşılıklı”* olması da bundandır. Bir halef seleften çok iki varlığın özneyi bir kılma adına işbirliği yapması tecrübe paylaşımında bulunmasıdır.

Taner’in öykülerinde yaşam anlarda gizli bir süreçtir. Kişisel hayatında da uzun vadeli hesaplamalardan kaçınan Haldun Taner, yaptığımız uzun vadeli planlamalar(l)a tükettiğimiz zamanda yaşamın esas tatlarını barındıran “an”ı yitirilişimizin yaşamımızdan götürdüklerini sorgular. Öykü kahramanları genelde yaşamı yakalayabilmenin, hayatın anlam ve değerini kavrayabilmenin sembolik değeridir. Yazar kahramanını diğer kişilerle karşılaştırarak *“bir anlamda mutlak güncellik olan yaşamı”*(Gasset, 1995: 10) yakalayabilen insanın dünya algısı ile boş ve amaçsız gündeliklerin telaşında yaşamın anlamını yitiren insanın dünya algısı arasındaki farkı ortaya koymaya çalışır. Haldun Taner’in öykülerinde zaman izleği “an”ı yaratan bir “şimdi” üzerine kurulur. Geçmiş zamanın “anı”, gelecek zamanın “hayal” olduğunu savunan yazar, yaşamın gücünün ve anlamının “şimdi”de saklı olduğu görüşündedir.

Son Fasıll

Haldun Taner’in öykü evreninde zaman ve bellek kurgulama biçimleri daha çok “an”ın ve “şimdi”nin tahakkümünde ilerlemektedir. Üzerine sürekli bir şeylerin söylenebileceği zaman kavramının çevrenini belirlemek en az kendisini tanımlayabilmek kadar zordur. On İkiye Bir Var zaman bakımından bir tanımlayamama denemesidir. Zamanı kesif kılabilmenin uçlarını zorlayan öykü öznesi bir ölüm terapisinde

ancak son bulan bir iklime kavuşur. Aslında “Karşılıklı” ve özdeşleşim kurulan her değer zaman ve bellek kurgulamasında kendiliğinde çıkıp bir kavrama dönüşmektedir. Haldun Taner bunu ironinin ve öyküselliğin çarpıcılığında fark etmiş ve aktarabilmiştir.

Kaynaklar

- From, Erich. (1994), *Kendini Savunan İnsan*, Çev. Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları.
- Gasset, Ortega. (1995), *İnsan ve Herkes*, Çev. Neyriye Gül Işık. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heidegger, Martin. (2001), *Zaman ve Varlık Üzerine*, Çev. Deniz Kanıt. Ankara: A Yayınları.
- Man, de Paul. (2008), *Körlük ve İçgörü*, Çev. F. B. Aydar - C.Soydemir. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mestrovic, G. Stjepan. (1999), *Duyguötesi Toplum*, Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taner, Haldun. (2005), *On İkiye Bir Var*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, Haldun. (2005), *Yalıda Sabah*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taner, Haldun. (2005), *Şişhaneye Yağmur Yağlıyordu*, Ankara: Bilgi Yayınevi.